

Nynke. Een liefdesgeschiedenis

speelduur: 105 min.
jaar: 2001
kijkwijzer: 12 jaar
regisseur: Pieter Verhoeff
cast: Monic Hendrickx, Jeroen Willems, Carine Crutzen, Joke Tjalsma, Peter Tuinman e.a.

aanvullende informatie:

Het script van deze film is gebaseerd op het door Tineke Steenmeijer-Wielenga geschreven *De Oare Helte* (1997),¹ een roman over de relatie van het echtpaar Troelstra.

periode / tijdvak / eeuw / jaartallen:

moderne tijd; burgers en stoommachines; 19^e eeuw; 1885 - 1907

plaats:

Nederland, Friesland

thema's:

Sjoukje Bokma de Boer, Nienke van Hichtum / Nynke fan Hichtum, Pieter Jelles Troelstra, feminisme, vrouwenemancipatie, socialisme, SDAP, politieke geschiedenis, literatuurgeschiedenis.

verwante thema's (vensters) binnen de canon van Nederland:

Aletta Jacobs – mannen en vrouwen dezelfde rechten

bijbehorende kenmerkende aspecten (tijd van burgers en stoommachines):

- de opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen: liberalisme en socialisme
- de opkomst van emancipatiebewegingen

bruikbaarheid:

Nynke gaat over de Friese schrijfster Sjoukje Bokma de Boer (1860-1939), die onder het pseudoniem Nienke van Hichtum² een reeks kinderboeken publiceerde. Haar bekendste werk is de bestseller *Afke's tiental* uit 1903, een jeugdboek over het armoedige leven van een Fries landarbeidersgezin. Centraal in het verhaal staat een liefdevolle moeder die een huishouden van tien kinderen bestiert.

De film beschrijft het leven van Bokma de Boer tussen 1885 en 1907, respectievelijk het jaar waarin ze haar aanstaande echtgenoot en latere SDAP-voorman Pieter Jelles Troelstra ontmoet en het jaar waarin hun huwelijk op de klippen loopt.³ Tegen een achtergrond van de ontluikende politieke loopbaan van socialistenleider Troelstra, handelt deze film vooral over de burgerlijke waarden en normen van Nederland omstreeks 1900. Dat maakt van *Nynke* een heel aardige zedenschets. Het hoofdthema van de film is bovendien nog steeds actueel: kan een vrouw een professionele loopbaan combineren met haar taak als moeder en echtgenote?

Een integrale vertoning van deze film in het geschiedenislokaal is het overwegen zeker waard. Voor beter begrip van het verhaal en optimaal kijkplezier is dan wel een voorwaarde dat leerlingen beschikken over enige basiskennis van de tweede helft van de negentiende eeuw. Hierbij valt te denken aan thema's als 'de klassenmaatschappij', 'socialisme' en 'feminisme'. Elders op deze pagina zijn opdrachten opgenomen waarmee

¹ Nederlandse titel: *Eigenwaarde*.

² ...of in het Fries: Nynke fan Hichtum.

³ De SDAP is de Sociaal-democratische Arbeiderspartij. Opgericht door P.J. Troelstra. Vormde in 1897 voor het eerst (met twee zetels) een fractie in de Tweede Kamer. Transformeerde in de twintigste eeuw tot de PvdA.

een deel van deze kennis eigengemaakt of geactiveerd kan worden. Voorafgaand aan het bekijken van deze film kan aan deze opdrachten – in het computerlokaal of thuis – gewerkt worden. Na bekijken van de film kunnen de opdrachten afgerond, ingeleverd en besproken worden.

Voor de docent die hooguit een aantal aansprekende filmfragmenten wil laten zien ter inleiding of afsluiting van een les of lessenreeks, biedt de lijst met geselecteerde scènes onderaan deze bespreking wellicht uitkomst.

samenvatting:

Omdat ze geen genoegen wil nemen met zomaar de eerste de beste, komt Sjoukje Bokma de Boer volgens negentiende-eeuwse maatstaven pas laat aan de man. Ze is 'al' vijftienvijf jaar, wanneer ze haar oog laat vallen op Pieter Jelles Troelstra. Haar eerste ontmoetingen met Pieter Jelles – rechtenstudent, Fries dichter en latere voorman van de SDAP – vinden plaats op sjieke tuinfeestjes en op gala's van het Groningse studentencorps Vindicat. Dat Pieter Jelles in dit wereldje bekend staat als studentikoze losbol, rokkenjager en politiek querulant, deert Sjoukje niet. Als een blok valt ze voor zijn charmes, zijn intellect en zijn status als min of meer bekend dichter. De twee krijgen verkering, verloven zich en gaan al snel trouwen (1888).

Op intellectueel niveau zijn Sjoukje en Pieter Jelles aan elkaar gewaagd. Al vóór ze Pieter Jelles leert kennen schrijft Sjoukje korte verhalen en hoopt ze ooit een succesvol schrijfster te worden. Op voet van gelijkheid treden de kersverse echtelieden elkaar tegemoet. Pieter Jelles gunt Sjoukje zelfs een plaatsje in de redactie van *For hûs en hiem*, een literair tijdschrift 'for it Fryske húsgesin' dat door Pieter Jelles wordt uitgegeven. Tussen 1888 en 1890 verzorgt Sjoukje de kinderrubriek van dit blad en schrijft ze onder het pseudoniem Nienke van Hichtum een reeks kinderverhalen.

Tot zover is alles nog koek en ei, maar na 1890 komt het prille geluk onder druk te staan. Vooral Sjoukje krijgt het zwaar te verduren. In korte tijd bevalt ze van twee kinderen: Dieuwke in 1889 en Jelle in 1891. Van de bevalling van Jelle, die haar bijna fataal wordt, moet ze maandenlang herstellen. Maar ook na het herstel blijft Sjoukje kwakkelen met zowel haar fysieke als mentale gezondheid.

Ondertussen lijkt Pieter Jelles als strijder voor 'de sociale zaak' volledig op te gaan in zijn nieuwe roeping. Hoewel Sjoukje tot dan toe altijd nog gecharmeerd was van het politieke engagement van haar echtgenoot, wordt het haar nu toch wat te gortig. Steeds vaker is Pieter Jelles van huis. Bovendien wordt hij 'als verrader van zijn eigen klasse' en als 'rooie advocaat' door veel van zijn vroegere bourgeoisvrienden met de nek aangekeken. Door zijn politieke activiteiten raakt hij zelfs gebrouilleerd met zijn (rijke) vader en moet het gezin Troelstra jarenlang in relatieve armoede leven.

Met alle drukte in het huishouden komt Sjoukje nog maar nauwelijks aan schrijven toe. Vertwijfeld vraagt ze zich af of ze niet afstevent op haar ergste schrikbeeld: een gediensig leven zonder intellectuele of artistieke uitdaging, een leven dat louter bestaat uit moederen en zorgen. Om te kijken hoe andere jonge moeders het er vanaf brengen, bezoekt Sjoukje mevrouw Feenstra,⁴ moeder van Hiltse, het huismeisje van de familie Troelstra. Met ontzag en verwondering aanschouwt ze hoe deze stoere en nuchtere plattelandsvrouw in haar armzalige boerenwoning met ogenschijnlijk het grootste gemak, maar liefst tien kinderen liefdevol opvoedt. Sjoukje neemt zich direct voor om 'nooit meer te klagen en te zeuren' en de rol die zij als moeder nu eenmaal heeft, volledig op zich te nemen.

Dat laatste blijkt makkelijker gezegd dan gedaan. Het is niet zo dat Sjoukje haar best niet doet, maar de vrijwel constante afwezigheid van Pieter Jelles begint haar nu echt op te breken. Soms vertrekt hij halsoverkop om vervolgens pas weken later thuis te komen. In deze perioden van afwezigheid is het huis waarin hij zijn kroost achterlaat geregeld mikpunt van woedende menigten orangisten. Bij het bezoek van regentes Emma en de twaalfjarige Wilhelmina (1892) aan Leeuwarden, breken antisocialistische

⁴ Ofwel: Harmke Feenstra-Tuinstra. Plattelandsvrouw te Warga die geldt als inspiratie voor *Afke's tiental*. Het huisje waarin Harmke Feenstra woonde bestaat niet meer, al staat er in Warga een bronzen beeld van 'Afke met haar tiental'.

rellen uit, waarbij de baby Jelle Troelstra ternauwernood ontsnapt aan de stoeptegels die zijn slaapkamertje binnenvliegen.⁵ Het zijn incidenten die grotendeels aan Pieter Jelles voorbij gaan.

Als hij al eens thuis is, is hij bovendien moe en kribbig. Verwoede pogingen van Sjoukje om hun liefdesvuurtje brandende te houden, lopen op niets uit. In de slaapkamer van huize Troelstra gebeurt zo schrikbarend weinig, dat Sjoukje zich terecht afvraagt of niet zij, maar het socialisme, de ware liefde van haar man is. Als tot overmaat van ramp Hiltse ook nog eens het huis verlaat omdat ze gaat trouwen, staat Sjoukje er opeens helemaal alleen voor. Ze zakt weg in een diepe depressie.

Helaas staat de psychiatrie nog in de kinderschoenen en is men bij lange na niet in staat om een depressie als zodanig te herkennen. Het kost Sjoukje zes lange weken van observatie in een academisch ziekenhuis, voordat de heren doktoren tot hun weinig opbeurende diagnose komen. Volgens hen lijdt Sjoukje aan 'ongeneeslijke hysterie', zogenaamd een bekende neurologische aandoening waar 'begaafde en gevoelige vrouwen, die zich in maatschappelijk en intellectueel opzicht willen meten met hun man' wel vaker onder lijden.

Op doktersadvies neemt Sjoukje zich voor om al haar ambities te laten varen opdat haar klachten zullen afnemen. En inderdaad gaat het hierna korte tijd wat beter. Sjoukje schikt zich in haar moederrol en stort zich met volle overgave op het huishouden. Het geeft haar rust en voldoening.

Het gezin verhuist van Leeuwarden naar Utrecht (1893), waar Sjoukje een boel nieuwe en interessante mensen leert kennen. Iemand die direct op Sjoukjes bewondering kan rekenen is de succesvolle romanschrijfster Cornélie Huygens. Deze vrijgevochten en onafhankelijke vrouw is voorvechtster van vrouwenemancipatie en lid van het partijbestuur van de SDAP. Huygens verkondigt openlijk geen kinderen of echtgenoot (wel minnaars!) te verlangen.⁶ In het door mannen gedomineerde politieke bedrijf weet zij zich perfect staande te houden.

Verder heeft Sjoukje veel contact met Nellie van Kol,⁷ iemand die haar stimuleert om weer te gaan schrijven. Samen met Van Kol werkt Sjoukje aan het opzetten van een bibliotheek speciaal voor arbeiderskinderen. Sjoukje levert bijdragen in de vorm van kinderboeken over 'wilde volken', als Eskimo's, indianen, 'hottentotten en andere kaffervolken'. De vriendschap met Van Kol biedt ook ruimte voor wat intiemere gesprekken. Tot schrik van Sjoukje blijkt Van Kol een hele rits maîtresses te kunnen opnoemen van de mannen die Pieter Jelles omringen.⁸ Ook Nellies eigen man (Henri van Kol) houdt er kennelijk een vriendin op na. Bijna tegen beter weten in houdt Sjoukje zich voor dat zij zich op dat vlak geen zorgen hoeft te maken. Want hoewel ze ook wel ziet dat haar echtgenoot zijn ogen maar moeilijk van andere vrouwen kan afhouden, benadrukt ze dat hij 'heel principieel in die dingen' is.

En Sjoukje kent deze morele principes maar al te goed! Het zijn namelijk diezelfde principiële overwegingen die ervoor zorgen dat de temperatuur in het echtelijke bed inmiddels is gedaald tot het absolute nulpunt. 'Zelfbeheersing' is voor Pieter Jelles het nieuwe credo; na een aantal jaren huwelijk moeten getrouwde mensen volgens hem

⁵ Een bekende orangistenleus in die dagen was: 'hang hen op aan een touw, Troelstra en zijn vrouw!' De arbeidersbeweging stond van meet af aan op gespannen voet met het koningshuis. Fundamentele kritiek richtte zich voornamelijk op de nauwe relatie tussen de Kroon en de kapitalistische bourgeoisie. Door socialisten werd de monarchie aldus aangevallen als exponent van de heersende klasse. Orangisten reageerden daarop met dergelijk antisocialistisch protest.

⁶ Hoewel ze later wel trouwt met Ignaz Bahlmann, een in Nederland geboren, welgestelde Duitse industrieel (hij leefde als rentenier van het geld dat zijn familie verdiend had in de textielindustrie). Bahlmann was een belangrijk geldschieter van de socialistische beweging in Nederland. Later in de film komt het bericht dat Huygens zelfmoord heeft gepleegd door zichzelf te verdrinken in een vijver in het Vondelpark. Zij deed dit in 1902, slechts 28 dagen na haar huwelijk met Bahlmann.

⁷ Ofwel Jacoba Maria Petronella Porreij (1851-1930). Feministisch publicist die schreef over kinderopvoeding en het huwelijk. Was redactrice van *De Vrouw*. Gehuwd met Henri van Kol die samen met Troelstra de eerste SDAP-fractie in de Kamer vormde.

⁸ In de film worden SDAP-kopstukken Henri van Kol en Floor Wibaut als voorbeeld aangehaald.

genoeg voldoening en geluk zien te halen uit 'kinderen, werk en idealen'. Wanneer Sjoukje zich op een avond hoopvol optut en 'een rubber ding, zacht als fluweel' te voorschijn tovert, geeft hij dan ook niet thuis.⁹ Voor Sjoukje is dit allemaal des te pijnlijker wanneer ze ontdekt dat haar man wel eens verliefd zou kunnen zijn op Cornélie - al ontkent hij dit in alle toonaarden.

In 1897 verhuist het gezin van Utrecht naar Haarlem. Ondanks de huiselijke spanningen gaat het Pieter Jelles politiek gezien voor de wind. Als afgevaardigde van het kiesdistrict Tietjerksteradeel is hij verkozen tot Tweede Kamerlid en vormt hij samen met Henri van Kol de eerste SDAP-fractie in de Kamer. Voordat hij zich echter goed en wel kan wijden aan zijn politieke taak als volksvertegenwoordiger, moet hij eerst een gevangenisstraf van een maand uitzitten in verband met de zogenaamde Hogerhuisaffaire.¹⁰

Even dreigt Sjoukje weer af te glijden naar ongekende diepten. Zij kan zich echter behoeden voor een tweede depressie, door alle negatieve gevoelens van zich af te schrijven. Het resultaat, *Afke's tiental* uit 1903, mag er wezen. Het verhaal, dat zich afspeelt op het Friese platteland en over het gezinsleven van arme landarbeiders gaat, wordt een regelrecht succes. De rode draad in het boek is 'supermoeder' Afke, een personage dat losjes gebaseerd is op mevrouw Feenstra. De armoede van de werkende klasse wordt in *Afke's tiental* weliswaar beschreven, maar de grondtoon van het boek is er één van optimisme en tevredenheid. Marxistische retoriek en socialistische thema's ontbreken. Daarom lijkt Pieter Jelles het niet na te kunnen laten om wat aanmatigend te doen over het succes van zijn vrouw, die nu eens op haar beurt in de schijnwerpers staat.

Na het succes van *Afke's tiental* krijgt Sjoukje het steeds drukker als schrijfster. De kloof tussen haar en Pieter Jelles lijkt almaar groter te worden. Om aan hun relatie te kunnen werken, wordt besloten om de kinderen een poos onder te brengen in een Duits *Landerziehungsheime*, een internaatachtige onderwijsinstelling waar kinderen volgens de laatste hervormingsideeën van onderwijsvernieuwers (die waren er rond 1900 nogal wat) onderwezen werden. Hoewel beide ouders zeer onder het gemis van hun kinderen lijden, brengt de gedeelde smart hen helaas niet dichterbij elkaar.

Wanneer de kinderen eenmaal terug zijn, dient de zoveelste verhuizing zich aan. Ditmaal verkast het gezin naar Scheveningen (1906), waar Pieter Jelles zijn vader gaat opvolgen als directeur van verzekeringsmaatschappij Neerlandia. Terwijl de prachtige villa, waarin het gezin haar intrek zal nemen, in gereedheid wordt gebracht, trekt Sjoukje zich tijdelijk terug in een kuuroord te Dresden. Daar ondergaat ze therapeutische sessies onder leiding van de feministische vrouwenarts Anna Fischer.¹¹ Te midden van lotgenoten - dat wil zeggen: ambitieuze, intelligente maar bovenal gefrustreerde en teleurgestelde vrouwen -, hoopt Sjoukje voorgoed af te rekenen met haar demonen. Fischer gooit een balletje op: heeft Sjoukje er ooit over nagedacht Pieter Jelles te verlaten?

Bij thuiskomst in Scheveningen wordt Sjoukje liefdevol onthaald door man en kinderen. Desalniettemin biecht Pieter Jelles op dat hij in tussentijd een verhouding heeft gekregen met het nieuwe, bijna twintig jaar jongere dienstmeisje Sjoukje Oosterbaan. Sjoukje besluit het door Anna Fischer ingefluisterde idee dan ook maar meteen ten uitvoer te brengen en in 1907 wordt het huwelijk tussen meneer en mevrouw Troelstra ontbonden. Twee maanden na de scheiding wordt de verhouding tussen Pieter Jelles en Sjoukje Oosterbaan in een wettig huwelijk omgezet.

⁹ Dit condoom werd uit Parijs besteld via dokter Jan Rutgers uit Heerenveen, secretaris van de *Nieuw-Malthusiaanse Bond* (NMB) en naamgever van de Rutgersstichting en de Rutgershuizen. De NMB gaf voorlichting over anticonceptie en was pleitbezorger van 'een gezond seksleven'.

¹⁰ De Hogerhuisaffaire ontstond naar aanleiding van een strafzaak waarbij de gebroeders Hogerhuis - drie anarchistisch gezinde arbeiders -, beschuldigd werden van inbraak en lange gevangenisstraffen kregen. Troelstra heropende de zaak in een poging aan te tonen dat het hier klassenjustitie betrof. Na een groots mediaproces en een aantal verwickelingen belandde Troelstra zelf een maand in de gevangenis.

¹¹ Ofwel: Anna Fischer-Dünkelmann (1856-1917). Geëngageerd en feministisch vrouwenarts die in 1900 schreef over *Het seksueele leven der vrouw*.

historische context:

De film *Nynke* speelt zich af in de jaren rond 1900, een spannende tijd voor Europa. Als indirect gevolg van de industriële revolutie en het voortschrijdende kapitalisme hadden samenlevingen zich ontwikkeld tot klassenmaatschappijen waarin een minderheid van rijke burgers een - in politiek en sociaal-economisch opzicht - bevoorrecht bestaan leidde, in vergelijking met de massa's veelal arme en ongeschoolde land- en fabrieksarbeiders. In landen als België en Nederland wilden socialisten aan de vooravond van de eeuwwisseling steeds dringender een einde maken aan deze uitbuiting en bonden zij de strijd aan met de gevestigde liberale orde. Ondertussen 'waarde het *communistiche spook*' van Marx al bijna een halve eeuw door Europa.

Niet alleen het linkse gedachtegoed kwam in deze decennia tot volle wasdom, de periode tussen 1850 en 1900 was eveneens een tijd van ontluikend feminisme en van herbezinning over hoe mannen en vrouwen ten opzichte van elkaar in het huwelijk dienden te staan. Daarnaast lieten pleitbezorgers van geboortebeperving en anticonceptie steeds vaker van zich horen.¹²

Ondertussen was de wereld ook op geografisch en infrastructureel gebied in beweging. Nederlandse steden en regio's werden in hoog tempo beter op elkaar aangesloten, naarmate het spoorwegennet tussen 1865 en 1885 gestaag uitdijde.¹³ In figuurlijke zin werd zelfs de hele wereld 'kleiner', want na de eenwording van het Duitse Rijk (1871) kreeg de kolonisatie van Afrika en Azië een kickstart en werden genoemde continenten in hoog tempo verdeeld tussen West-Europese industriestaten. Zij die er belangstelling voor hadden, namen kennis van 'wilde volken' door erover te lezen of naar een museum te gaan om koloniale collecties te bekijken.

Naar al deze gebeurtenissen en ontwikkelingen, wordt in *Nynke* subtiel verwezen. Hoe vaak zien we bijvoorbeeld niet zo'n prachtige stoomlocomotief door het beeld denderen? Het schrijversduo Nellie van Kol en Sjoukje Bokma de Boer zien we verheugd babbelen over de boekjes over 'kaffers en andere wilde volken' die zij voor arbeiderskinderen wilden gaan schrijven. Het ene moment zien we Pieter Jelles Troelstra als gangmaker op een galabal voor Groningse corpsballen, het andere moment spreekt hij een meute arbeiders toe in een bedompte schuur. Bijna hilarisch is het fragment waarin het condoom gepresenteerd wordt als een zeer exclusief en ultramodern voorbehoedsmiddel dat alleen nog maar in Parijs te verkrijgen is. Eerder schokkend zijn de beelden waarin te zien is hoe zeer psychiatrische en medische kennis rond 1900 nog gebaseerd was op uitermate seksistische denkbeelden. Genoemde voorbeelden zijn slechts een kleine greep uit de vele indrukken waarmee Verhoeff het tijdsgewricht in zijn film heel treffend weergeeft.

Verder zijn er de verschillende personages die in deze film figureren. Lieden als Nellie en Henri van Kol, Cornélie Huygens, Jan Rutgers, Ignaz Bahlmann en Anna Fischer-Dünelmann behoorden allen tot de maatschappelijke elite en tot een internationaal netwerk dat verder bestond uit een bont gezelschap van opiniemakers. Binnen dat netwerk wisselden artsen, hoogleraren, predikanten, kunstenaars, romanschrijvers en vrijdenkers onderling progressieve ideeën uit over uiteenlopende zaken als de verhouding tussen mannen en vrouwen, seksualiteit en zeden, anticonceptie, religie, politiek en economie, opvoeding en onderwijs. Wat hen echter op de eerste plaats bond, was een afkeer van het kapitalisme en het linkse gedachtegoed van het nog jonge socialisme.

Socialisme in het arme Friesland

Het is niet verwonderlijk dat de twee grote voorgangers van het socialisme in Nederland van Friese afkomst waren. In de tijd dat Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919) en

¹² Met name vanaf 1882 door de Nieuw-Malthusianen. (De Malthusiaanse theorie impliceert het streven naar geboortebeperving. Neomalthusianisme is geboortebeperving door voorbehoedmiddelen.)

¹³ Hans Knippenberg & Ben de Pater, *De eenwording van Nederland. Schaalvergroting en integratie sinds 1800* (vierde druk) (Nijmegen 1997) blz. 48 - 49.

Pieter Jelles Troelstra (1860-1930) politiek actief werden, heerste in Friesland namelijk al decennialang een klimaat van armoede en van verzet daartegen. Kleine boeren en arme land- en veenarbeiders hadden het slecht. Vaak woonden ze in zelfgebouwde plaggenhutjes op het veld. Onder hen rees al vroeg in de negentiende eeuw verzet tegen uitbuiting door grote boeren en veenbazen. De landbouwcrisis van 1880¹⁴ verergerde de situatie en veroorzaakte een grote werkloosheid onder de plattelandsbewoners. In de hoop een baantje in de fabriek of dienstensector te bemachtigen, trokken veel van hen naar de stad. Daar kwamen veel gezinnen terecht in slecht onderhouden en ongezonde eenkamerwoningen.

De internationale politiek werd destijds gedomineerd door liberale politici, die tot dan toe verzaakt hadden om enige sociale wetgeving van de grond te krijgen. Dat er verschil was tussen arm en rijk lag voor hen in de orde der dingen besloten. Terwijl zij de schrijnende armoede voor lief namen, wilden socialistische groeperingen juist zo snel mogelijk korte metten maken met (de uitwassen van) het kapitalisme.

In de jaren direct na de crisis werd Domela Nieuwenhuis de eerste grote socialistische voorman van de Friese volksbeweging die tegen de heersende armoede vocht. De van oorsprong Lutherse predikant, die later atheïst werd, was een uiterst charismatisch leider die door zijn achterban als een ware messias werd gezien. Niet voor niets kreeg hij van arme Friezen de bijnaam *us ferlosser* mee. Tien jaar later speelde ook Troelstra zich in de kijker. Vanaf 1890 begon de idealistische advocaat – vaak pro Deo - socialistische arbeiders en boeren te verdedigen. Dat, en zijn opzweepende redevoeringen deden zijn populariteit en invloed binnen de socialistische beweging snel groeien.

Uiteindelijk zouden zowel Domela Nieuwenhuis als Troelstra hun werkzaamheden van Friesland naar het nationale podium verleggen. In 1888 werd Domela Nieuwenhuis met steun van antiliberaal, christelijke kiezers in de Tweede Kamer gekozen.¹⁵ Te midden van de deftige liberale politici, was Domela Nieuwenhuis een vreemde eend in de bijt, een eenling die met de nek werd aangekeken. Zijn politieke avontuur duurde dan ook niet lang. Hoewel hij aanvankelijk nog geloofde dat binnen het bestaande politieke bestel een oplossing voor het armoedeprobleem gevonden kon worden, keerde hij de parlementaire democratie in 1890 alweer de rug toe, werd anarchist en predikte voortaan als rechtgeaarde marxist de proletarische revolutie.

Troelstra bleek een stuk gematigder. De mede door hem in 1894 opgerichte SDAP, wilde in tegenstelling tot Domela Nieuwenhuis binnen het parlementaire bestel naar socialistische oplossingen blijven zoeken. Afkomstig uit een liberaal en burgerlijk milieu, was Troelstra wellicht ook veel meer op zijn plek op het Haagse pluche dan Domela Nieuwenhuis, die van huis uit linkser was en zich veel meer presenteerde als een radicale volksleider. Door binnen- en buitenparlementaire acties wist Troelstra, die in 1897 Kamerlid werd, veel aandacht te krijgen voor sociale wetgeving en algemeen kiesrecht. Ondertussen raakte de socialistische beweging verdeeld tussen 'parlementairen' (geleid door Troelstra) en 'revolutionairen' (geleid door Domela Nieuwenhuis).

feminisme

In zekere zin plaveide het socialisme de weg voor het feminisme. Enerzijds liet het socialisme zien dat de onrechtvaardige verhouding tussen arm en rijk deel uitmaakte van een door wetten, traditie en gewoonte ontstane realiteit. Anderzijds toonde de arbeidersbeweging aan dat door organisatie en strijdbaarheid, gepoogd kon worden om dit soort hardnekkige onrechtvaardigheden omver te werpen. Beide gedachten vormden een bruikbaar sjabloon voor diegenen die op wilden komen voor de rechten van de

¹⁴ Deze ontstond als gevolg van de import van graan en andere landbouwproducten uit de VS en Canada, waardoor de prijzen van landbouwproducten sterk daalden. (Grote) boeren die wilden overleven, moesten zo efficiënt mogelijk gaan produceren en zo veel mogelijk gaan besparen op loonkosten. Daarom schaften ze moderne landbouwmachines aan (zoals zaai- en dorsmachines) en ontsloegen ze veel landarbeiders.

¹⁵ ...terwijl hij een jaar daarvoor nog een gevangenisstraf uitzat voor het beledigen van Koning Willem III. (In en buiten het parlement zette Domela Nieuwenhuis zich in redevoeringen altijd fel af tegen 'de vijf K's': kapitaal, kazerne, kroeg, kerk en koningshuis.)

vrouw. Zoals (politieke en maatschappelijke) emancipatie van het proletariaat het doel was van socialisten, zo werd emancipatie van vrouwen het doel van feministen. Aldus werd het feminisme omarmd door strijdbare, ambitieuze, maar achtergestelde vrouwen uit linkse kringen.

Feministen wilden de patriarchale tijdgeest, veranderen, waarin de algemeengeldende opvatting was dat vrouwen ondergeschikt waren aan mannen. Zij lieten veelvuldig van zich horen: ze organiseerden tentoonstellingen, gaven kranten en pamfletten uit, richtten verenigingen op, demonstreerden en boden petities aan. Eén van de voornaamste strijdpunten was het vrouwenkiesrecht, dat uiteindelijk pas in 1919 werd ingevoerd.¹⁶

Nederlandse feministen van het eerste uur waren Wilhelmina Drucker¹⁷ en Aletta Jacobs. Laatstgenoemde is vooral bekend geworden als de allereerste vrouw die in 1871 in Nederland officieel werd toegelaten tot de universiteit. Van niemand minder dan de toenmalige eerste minister Thorbecke kreeg de zeventienjarige Aletta hiervoor speciaal toestemming, nadat ze hem persoonlijk een brief had geschreven met haar bijzondere verzoek. Vóór die tijd waren de universiteit en de meeste scholen alleen toegankelijk voor jongens. In haar verdere leven is Aletta Jacobs voor de rechten en belangen van vrouwen blijven opkomen. Ze deed dit als voorvechtster van algemeen vrouwenkiesrecht, maar ook als arts. Zo opende zij een praktijk die vrouwen hielp aan voorbehoedsmiddelen, zodat zij niet ieder jaar opnieuw zwanger hoefden te worden.

Wilhelmina Drucker maakte zich aanvankelijk vooral hard voor de positieverbetering van buitenechtelijke kinderen en hun moeders.¹⁸ Later (in 1888) richtte zij samen met een aantal andere vrouwen uit radicale en socialistische hoek *De Vrouw* op, een weekblad voor vrouwen en meisjes. Het politieke program dat er aan ten grondslag lag, werkte Drucker in de daarop volgende jaren verder uit.¹⁹ Een belangrijke stap daarin was de oprichting van de *Vrije Vrouwenvereeniging* (VVV) in 1889. Het doel van de VVV was de juridische, economische en politieke gelijkstelling van de vrouw.

Ook iemand als Nellie van Kol, een prominent personage in de film, speelde in de jaren vanaf 1890 een belangrijke rol in de vrouwenbeweging. Als redactrice van *De Vrouw* besprak zij in 1893 en 1894, in een maar liefst negentien afleveringen tellende bespreking, een boek van A. Bebel getiteld *De vrouw en het socialisme*. Uit het werk leidde zij onder meer af dat de bestaande maatschappelijke omstandigheden een 'waarlijk hoogstaand huwelijk' onmogelijk maakte.

Het echtpaar Troelstra: lief en leed

Om erachter te komen of Pieter Jelles Troelstra in zijn 'Utrechtse tijd' werkelijk verliefd was op Cornélie Huygens, zouden we het archief in moeten. Wellicht is daar een opgewonden correspondentie te vinden die hierover uitsluitsel kan geven. Pieter Verhoeff, regisseur van *Nynke*, is hoe dan ook het archief *niet* ingedoken. Die noodzaak was er ook niet, omdat hij het script voor zijn film volledig kon baseren op het werk dat eerder werd verricht door Tineke Steenmeijer-Wielenga. Deze schreef in 1997 de historische roman *De Oare Helte* over het echtpaar Troelstra. Zij deed dit nadat zij jarenlang werkzaam was als directrice van het *Fries Letterkundig Museum en Documentatiecentrum*.

¹⁶ Pas bij de parlamentsverkiezingen van 1922 konden vrouwen voor het eerst naar de stembus.

¹⁷ Pseudoniem van Wilhelmina Elizabeth Lensing (1847-1925).

¹⁸ Kinderen die buiten een huwelijk om verwekt werden, waren onwettig en hadden diensgevolge geen recht op bijstand van vaderskant. Drucker kon daar als buitenechtelijk kind zelf een aardig woordje over meepraten (haar moeder was de maîtresse van haar vader). Drucker vond dat ongehuwde moeders te allen tijde verplicht waren de vader aan te spreken op een bijdrage in de kosten van zijn kind, waarbij niet de stand van de moeder, maar die van de vader bepalend zou zijn voor de hoogte van die bijdrage.

¹⁹ Ten tijde van de zogenaamde 'tweede feministische golf' in de jaren zestig van de twintigste eeuw, werd de naam van Wilhelmina Drucker nog eens gebruikt door de vrouwen die deze golf aanstuurden; naar hun eerste voorgangster noemden zij zichzelf met trots 'dolle mina's'.

Of Verhoeff dan wel Steenmeijer-Wielenga zich een beetje aan de feiten hebben gehouden, wijst een snelle lezing van enkele biografieën al heel behoorlijk uit. Te raadplegen is bijvoorbeeld het *biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging*.²⁰ Volgens dit 'BWSA' was Bokma de Boer al op jonge leeftijd getalenteerd, maar ook 'overgevoelig en enigszins onzeker'. Tegelijkertijd had ze een 'onverzettelijke wil en het vermogen tegenslagen te boven te komen'. Troelstra was als jongeman kennelijk 'onweerstaanbaar voor veel meisjes', iets waar hij in zijn adolescentie leven misbruik van zou hebben gemaakt. Van zowel de 'dweepzieke, maar romantische' Bokma de Boer, als van Troelstra, die hoopte de 'nestwarmte' te vinden die hij als kleine jongen had moeten ontberen,²¹ kan gezegd worden dat zij beiden een toevlucht zochten in de verbintenis van het huwelijk, die hen vastheid en een levensdoel moest bieden.²²

De manier waarop Verhoeff de eerste jaren van het huwelijk tussen Bokma de Boer en Troelstra presenteert, komt overeen met wat er in hun beider biografieën over wordt gezegd. Troelstra wilde een trouwe echtgenoot zijn in een verbond van twee gelijkwaardige partners. De liefde van zijn vrouw voor literatuur, poëzie en Friese volkscultuur sloot aan bij zijn droom een vooraanstaand Fries dichter te worden. Van het begin af aan werkten de echtelieden samen. Onder het pseudoniem Nienke van Hichtem leverde Bokma de Boer tussen 1888 en 1890 haar bijdragen (een kinderrubriek) aan het tijdschrift van haar man *For hûs en hiem*. Verder hielp ze hem bij zijn correspondentie. Daarnaast vroeg zij een zekere zelfstandigheid en ruimte voor haar eigen werk.

Toen haar man, wiens politieke idealen Bokma de Boer overigens volkomen deelde, zich vanaf 1890 volledig voor de socialistische beweging inzette en vaak van huis was, heeft de door twee bevallingen verzwakte Bokma de Boer, die thuis haar handen meer dan vol had, dit moeilijk kunnen verdragen. Zij kreeg een hartkwaal, waarmee ze haar leven lang, vooral in tijden van spanning, bleef tobben.²³ Ook op deze punten volgt de film heel nauwkeurig de gangbare biografie van haar hoofdrolspeelster. Over een hartkwaal zien we in de film echter niets terug.

In 1907 liep het huwelijk tussen Bokma de Boer en Troelstra uiteindelijk op de klippen. Dat het op een scheiding aankwam werd door beide echtelieden betreurd. De inmiddels ontstane verhouding tussen Pieter Jelles en de uit Drachten afkomstige Sjoukje Oosterbaan (1878-1964), die als hulp in de huishouding bij het gezin was komen wonen, werd twee maanden na de scheiding in een wettig huwelijk omgezet. Volgens het BWSA is Bokma de Boer, die veel steun ontving van haar zoon Jelle, met veel wilskracht de crisis te boven gekomen.²⁴ Deze crisis wordt in de film niet zo benadrukt; het nieuws dat haar man een nieuwe liefde heeft gevonden, aanhoort Bokma de Boer eerder gelaten.

Gelet op de lezing van het BWSA over de karakters en ambities van beide echtelieden én over hun verwachtingen van het huwelijk, kan samenvattend gezegd worden dat Verhoeff zich met zijn film heel precies heeft gehouden aan hetgeen er over de relatie van het echtpaar Troelstra bekend is. In de film zien we Sjoukje en Pieter Jelles ieder op hun eigen manier ploeteren om iets van hun huwelijk te maken. Hoewel de relatie goed van start gaat, worstelen beide partijen later met de beperkingen die het getrouwde leven met zich meebrengt. Sjoukje wil het als moeder zo goed mogelijk doen en verlangt naar een hecht en harmonieus gezinsleven. Tegelijkertijd hecht ze veel waarde aan haar zelfstandigheid en haar persoonlijke ontplooiing als schrijfster. Pieter Jelles hoopt op zijn beurt rust, zingeving en warmte te vinden in het huwelijk. Zijn politieke roeping dwingt hem echter tot een leven buitenshuis. Bovendien blijft Pieter Jelles ook tijdens zijn getrouwde jaren met begerige ogen naar andere vrouwen kijken.

²⁰ Voor wie meer wil weten over de levenswandel, idealen en persoonlijke sores van hen die - op welke manier dan ook - in verband kunnen worden gebracht met het socialisme of de Nederlandse volks- en arbeidersbeweging, kan op internet terecht bij dit biografische woordenboek. URL: <http://www.iisg.nl/bwsa/>. Het bevat maar liefst 574 biografieën.

²¹ Zijn moeder overleed toen hij nog jong was en met zijn vader had hij zijn leven lang een zeer moeizame relatie.

²² Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging (BWSA). Biografie van Sjoukje Diderika Bokma de Boer: <http://www.iisg.nl/bwsa/bios/bokma-de-boer.html>.

²³ Idem.

²⁴ Idem.

Zoals de ondertitel verluidd, gaat deze film met name over de 'liefdesgeschiedenis' die Troelstra en Bokma de Boer schreven. Het verhaal vertelt over een periode van ruim tweeëntwintig jaar; de tijd die de twee nodig hadden om verliefd te worden, te trouwen, een gezin te stichten en uiteindelijk te scheiden. Eén en ander trekt een wissel op de mentale toestand van Bokma de Boer. En het is juist het gevoelsleven van de hoofdrolspeelster dat in deze film onder de loep wordt gelegd.

Sjoukje Bokma de Boer: werk en verdiensten

Heel wat minder aandacht is er in de film voor de literaire verdiensten van Bokma de Boer. Bij haar grootste succes (namelijk *Afke's Tiental* uit 1903) wordt even stilgestaan, evenals bij haar inspanningen om samen met Nellie van Kol een bibliotheek voor arbeiderskinderen van de grond te krijgen, maar om erachter te komen dat de schrijfster zou uitgroeien tot niets minder dan 'een autoriteit op het gebied van jeugdliteratuur', moet de kijker wachten totdat vlak voor de aftiteling een epiloog over het scherm rolt.

Begrijpelijk is dat overigens wel: de schrijfster beleefde haar meest vruchtbare jaren namelijk niet tijdens, maar pas na haar huwelijk met Troelstra. Sterker nog, het lijkt wel alsof ze een echtscheiding nodig had om werkelijk tot bloei te komen. Of, zoals in diezelfde epiloog wordt gesteld, 'Nynke fan Hichtum verloor haar grote liefde, maar won de ruimte voor haar schrijverschap'.

Evengoed is het jammer dat haar immense nalatenschap bijna volledig buiten beschouwing wordt gelaten. Generaties Nederlandse lezers groeiden immers op met door haar vertaalde werken. Vooral in de jaren na 1913 legde Bokma de Boer zich toe op het verzamelen en vertalen van sprookjes, sagen, legenden en volksverhalen uit de wereldliteratuur. Buitenlandse (kinder)boeken als Winnie de Poeh, Robinson Crusoe, de verhalen van *Duizend en één nacht* en enkele sprookjes van Grimm werden zo ook in Nederland bekend.

Met betrekking tot de populariteit die Bokma de Boer zich liet aanleunen komen we als kijker vlak voor het einde van de film nog een opvallend detail te weten. Kennelijk had de schrijfster in haar latere carrière namelijk de merkwaardige gewoonte om zich door bewonderaars *mem* (Fries voor 'moeder') te laten noemen. Hoogst opmerkelijk voor een vrouw die zo vaak worstelde met het moederschap en zo onzeker was over welke rol zij als moeder (en echtgenote) diende te vervullen. Waarom zou juist iemand, die meer dan eens verzuchtte dat ze 'meer was dan alleen maar moeder', zich op latere leeftijd door Jan en alleman zo laten noemen? Met ontzag keek Bokma de Boer naar iemand als mevrouw Feenstra die in haar eentje tien kinderen opvoedde, terwijl zij zelf haar handen al vol had aan een beduidend kleinere kroost. Wilde de schrijfster zichzelf op deze manier doen geloven dat ze alsnog aanspraak kon maken op eenzelfde status van *übermoeder*? Het blijft gissen. Hoe dan ook lijkt het thema 'moederschap' voor Bokma de Boer niets minder dan een obsessie.

Na het bekijken van *Nynke* dringt de vraag zich op in hoeverre Bokma de Boer een feminist of socialist genoemd kan worden. Zeer zeker had zij op zijn minst feministische en socialistische idealen. Zo deelde zij de politieke ideeën van haar man. Ook wilde zij als vrouw carrière kunnen maken. Toch was zij noch feminist noch socialist in de zin dat ze de barricaden op ging voor zoiets als algemeen (vrouwen)kiesrecht, hoewel ze daar ongetwijfeld een voorstander van was. Zoals Nellie van Kol actief was als redactrice van *De Vrouw* zo liet Bokma de Boer feministische thema's in haar werk volledig onaangeroerd. Evenmin was haar werk socialistisch van toon. Hoewel ze arbeiderskinderen als haar voornaamste doelgroep beschouwde, was het schrijven van 'tendensliteratuur' niet aan haar besteed. Daar liet ze zich zelfs op voorstaan.

afzonderlijk bruikbare fragmenten:

(totale speeltijd ca. 15 minuten)

1.) (17.00 – 20.41) 'Pieter Jelles wilde in opstand komen en ik volgde hem'

Zo rond 1888 wordt Pieter Jelles Troelstra 'gegrepen door het socialisme'. Het literaire tijdschrift *For hûs en hiem*, waarvan Troelstra op dat moment redacteur is, lijkt door

politiek getinte publicaties te veranderen in een socialistisch pamflet. Abonnementen uit bourgeoiskringen worden prompt opgezegd, omdat veel lezers deze nieuwe toon niet kunnen waarderen. Ze vinden dat Troelstra van dichter tot volksmanier is getransformeerd.

In dit fragment is te zien hoe Troelstra de 'gewone man' probeert te bereiken. In een tijd dat algemeen mannenkiesrecht nog lang niet bestond en politiek nog een zaak was van deftige heren, spreekt Troelstra in een eenvoudige boerenschaar een meute arbeiders vurig toe. De politie grijpt nog net niet in...

2.) (42.57 – 47.40) professor Winkler onderzoekt Sjoukje

Kunnen we met onze huidige medische en psychiatrische kennis met enige zekerheid aannemen dat Sjoukje in de jaren na 1890 gekweld werd door iets dergelijks als burnout of (postnatale) depressie, in een tijd waarin krankzinnigheid, waanzin en hysterie nog gangbare medische termen waren, was dat heel wat lastiger.

Nadat Sjoukje zichzelf behoorlijk heeft toegetakeld in een moment van totale radeloosheid, verblijft ze zes weken ter observatie in een academisch ziekenhuis. Onder leiding van professor Winkler wordt aan de hand van (in onze ogen) nogal bizarre en mensonterende tests vastgesteld dat Sjoukje 'ongeneeslijk hysterisch' is. Oorzaak van deze neurologische aandoening is volgens Winkler Sjoukjes verregaande ambitie en haar neiging om de maatschappelijke ladder te willen beklimmen gelijk haar echtgenoot.

3.) (53.20 – 55.40) en 4.) (62.18 – 65.00) het condoom van dokter Rutgers

Over huwelijkse zeden en geboortebeperking bestonden rond 1900 veel tegengestelde opvattingen. In hogere maatschappelijke kringen won enerzijds de opvatting terrein van de *Rein Leven Beweging* (RLB).²⁵ Deze pleitte voor seksuele onthouding binnen het huwelijk. Anderzijds was daar de opvatting van de *Nieuw-Malthusiaanse Bond* (NMB),²⁶ waarvan zijn secretaris dokter Jan Rutgers uit Heerenveen vanaf 1901 juist een getrouwd leven propageerde waarin echtelieden 'het' gewoon lekker vaak moesten doen. Volgens hem was het bevredigen van de geslachtsdrift een doel op zich en dus niet alleen maar een middel om kindjes te maken. Een bevredigend seksueel leven was volgens de NMB zelfs een voorwaarde voor geluk en gezondheid. (Overigens bestond Rutgers' belangrijkste werk uit het in Nederland toegankelijk maken van betrouwbare anticonceptie, waartoe hij in 1892 het voorbeeld van Aletta Jacobs volgde en een spreekuur begon waarin hij het pessarium verstrekke.)

In deze fragmenten betoont Sjoukje zich een ware neomalthusiaan, terwijl Pieter Jelles vooral neigt naar het gedachtegoed dat later omarmd werd door de RLB. Bij wijze van verrassing heeft Sjoukje het nieuwste van het nieuwste op anticonceptiegebied de slaapkamer binnen gesmokkeld. Het condoom is op aanraden van Cornélie Huygens en met medewerking van dokter Rutgers besteld. Pieter Jelles is ontsteld! Hoe durft zijn echtgenote hun slaapkamergeheimen te delen met derden? Bovendien is hij van mening, dat getrouwde stellen na een aantal jaren samen enkel voldoening moeten zien te halen uit kinderen, werk en idealen.

Tijs van den Boogaard, mei 2010

²⁵ Deze beweging - opgericht door Edo Fimmen en christen-anarchisten Lodewijk van Mierop en Felix Ortt - richtte zich op 'individuele zedelijke verheffing' en op de bestrijding van prostitutie en geslachtziekten. Verder pleitte de RLB voor seksuele onthouding en voor de gelijkwaardigheid van man en vrouw binnen het huwelijk. De beweging liet zich inspireren door het werk van Tolstoj.

²⁶ Vanaf 1882 was het de NMB die zich richtte op het verspreiden van kennis over geboortebeperking door het geven van voorlichting over anticonceptie. In tegenstelling tot de gangbare malthusiaanse opvatting kon volgens de NMB langdurige seksuele onthouding of uitstel van het huwelijk nooit de manier zijn om geboorten te beperken. Daarin zou namelijk de oorzaak liggen 'van menige (geslachts)ziekte en een groot aantal seksuele zonden'. Mannen en vrouwen konden zelfs maar beter vroeg met elkaar trouwen omdat het huwelijk dan juist zou leiden tot 'seksuele deugd, een huiselijk leven, maatschappelijk geluk en individuele gezondheid.'